

ורחמיו על כל מעשיו

טוב ה' לכל ורחמיו על כל מעשיו: (תהלים קמה ט).¹

בראשית רבה לג א-ב-ג

סימן א: "ויזכור אלהים את נח ואת כל החיה וגו' " (בראשית ח א),² וכתוב: "צדקתך כהררי אל משפטך תהום רבה אדם ובהמה תושיע ה' " (תהלים לו ז) ... רבי יהודה בר סימון פרש את המקרא בנח. אמר הקב"ה: צדקה שעשיתי עם נח בתיבה לא עשיתי עמו אלא עם הררי אל...³ "משפטך תהום רבה" - יסורין שהבאתי על דורו לא הבאתי עליהן אלא מתהום רבה...⁴ וכשזכרתי לו, לא לו לבדו הזכרתי אלא לו ולכל שיש עמו בתיבה, זהו שכתוב: "ויזכור אלהים את נח ואת כל החיה אשר אתו בתיבה וגו' " ⁵.

סימן ג: "טוב ה' לכל ורחמיו על כל מעשיו", אמר ר' לוי: טוב ה' לכל ורחמיו על הכל שהוא מעשיו. אמר ר' שמואל בן נחמן: טוב ה' לכל ורחמיו על הכל, שכן מידותיו, הוא מרחם.⁶ רבי יהושע דסכנין בשם ר' לוי אמר: טוב ה' לכל ומרחמיו הוא נותן לבריותיו.⁷

רבנו היה יושב ועמל בתורה לפני בית הכנסת של הבבליים בציפורי.⁸ עבר עגל אחד להישחט והתחיל גועה כאומר: "הצילני". אמר לו: ומה אני יכול לעשות לך? לכך נוצרת! וחשש רבי את שניו שלוש עשרה שנה. אמר ר' יוסי: כל אותן שלוש עשרה שנה שהיה רבי חושש את שניו לא הפילה עוברת בארץ ישראל ולא נצטערו היולדות. לאחר ימים עבר שרץ אחד לפני בתו ובקשה להורגו. אמר לה: בתי, הניחי לו, שכתוב: "ורחמיו על כל מעשיו".⁹

דבר אחר: "טוב ה' לכל ורחמיו על כל מעשיו", ו"יזכור אלהים את נח וגו' ". אמר ר' שמואל בר נחמן: אוי להם לרשעים שהופכין מידת רחמים למידת הדין ... כתיב: "וירא ה' כי רבה רעת האדם בארץ" (בראשית ו ה), "וינחם ה' כי עשה את האדם" (שם שם ו), "ויאמר ה' אמתה את האדם" (שם שם ז). אשריהם הצדיקים שהם הופכים מידת הדין למידת רחמים " ... "וישמע אלהים את נאקתם ויזכור אלהים את בריתו" (שמות ב כד), "ויזכור אלהים את רחל" (בראשית ל כב), "ויזכור אלהים את נח".¹⁰

¹ פסוק זה אנו אומרים פעמיים-שלוש בכל יום תחת הכותרת: "אשרי יושבי ביתך". הפסוק "אשרי יושבי ביתך" עצמו לקוח מתהלים פרק פד וממנו לומדים חז"ל שצריך אדם לשהות שעה קלה קודם שיתפלל (ברכות לב ע"ב). ובאמת, כותרת המזמור ממנה לקוח הפסוק שבחרנו לדון בו הפעם היא: "תהילה לדוד" שהיא פתיחה ייחודית בספר תהלים. מזמור קמה עצמו בנוי על אותיות אל"ף ב"ת, להוציא האות נ"ן, והפסוק שלנו הוא האות ט"ת ומתחיל ב"טוב" (ראה פסחים ב ע"א על התחלה וסיום בטוב). הקשר של הנושא / הפסוק מתהלים לפרשת השבוע נראה מתבקש לענין החזרה לחיים לאחר המבול ויובהר עוד בהמשך.

² ככה נפתח פרק ח בפרשתנו המתאר את קץ המבול והחזרה ההדרגתית של העולם לחיים.

³ שהתיבה נחה על הרי אררט.

⁴ שמשם החל המבול במקביל לארובות השמים מלמעלה. ראה בראשית ז יא: " ... בַּיּוֹם הַזֶּה נִבְקְעוּ כָּל מַעְיֵנֹת תְּהוֹם רַבָּה וְאַרְבַּת הַשָּׁמַיִם נִפְתְּחוּ".

⁵ ובסימן ב הסמוך עוד דרשה על "ויזכור אלהים את נח", על בסיס הפסוק בקהלת ט יד: "עיר קטנה ואנשים בה מעט ובא אליה מלך גדול. עיר קטנה - זה העולם, ואנשים בה מעט - זה דור המבול, ובא אליה מלך גדול וסבב אותה - זה הקב"ה ... ומצא בה איש מסכן וחסם - זה נח, ומילט את העיר בחכמתו - ויעל עולות במזבח, ואדם לא זכר את האיש המסכן ההוא - אמר הקב"ה: אם אין אתם זוכרים אותו, אני זוכר אותו, שנאמר: ויזכור אלהים את נח". המלך הגדול שבנה מצור סביב העולם הוא הקב"ה וכעת הוא נזכר באיש המסכן והחיה והבהמה ששרדו את ההרס הגדול. ראה דברינו [סיפורי התיבה](#) בפרשה זו.

⁶ ראה הנוסח במקבילה בילקוש שמעוני תהלים רמז תתפח פרק קמה: "א"ר שמואל בר נחמני על כל שהוא מדותיו מרחם".

⁷ כאן מתגלגל המדרש לסיפור על 'אדם פלוני' וגרושתו שחס וריחם עליה כשראה שהיא חסרת כל ונתן לה צדקה ובזכותו ירדו גשמים. ראה סיפור גם במדרש ויקרא רבה לד יד והובא בדברינו [מצוות צדקה](#) בפרשת בהר. כאן, רצוננו הוא לקרוא את שלושה הסימנים הראשונים של בראשית רבה פרשה לג ברצף ולחבר בין "ויזכור אלהים את נח ואת כל החיה" והפסוק שבחרנו לדרוש עליו: "טוב ה' לכל ורחמיו על כל מעשיו" (ובעצם יש כאן שלישייה אם נחבר גם את הפסוק לעיל מתהלים לו: "[אדם ובהמה תושיע ה'](#)" שעליו כבר זכינו לדון בנפרד).

⁸ הרי לנו בדרך אגב עדות על קהילות 'בבליות' בארץ ישראל, כולל בעירו של רבי יהודה הנשיא (שמשפחתו באה מבבל). ראה גם שבת לה ע"ב בענייני תקיעות בראש השנה, התנהגותם בבית המקדש (יומא פרק ו משנה ד), כתובות ו ע"ב, מנחות צט ע"ב.

⁹ והמדרש ממשיך שם בסיפורים נוספים על ענוותנותו של רבי יהודה הנשיא, כולל ויודיו האישי: "כל מה שיאמר לי אדם אני עושה חוץ ממה שעשו בני בתירא לזקני (הוא הלל הזקן) שירדו מגדולתם והעלו אותי". ראה הסיפור על הלל ובני בתירא בגמרא פסחים סו ע"א והמקבילה בירושלמי פסחים פרק שישי, מובא בדברינו [בני בתירא](#) בפסח. כל הקטע הזה בבראשית רבה (וההמשך שדלגנו) מקורו בירושלמי כלאיים ט ג וכתובות יב ג ויכול ללמדנו הרבה על אישיותו של רבי יהודה הנשיא והתנהלות חצרו. ובאשר לסיפור לעיל על העגל והחולדות, מתי מרחמים על בעלי חיים ומתי לא (בפרשתנו הרי הותר לאכול בשר), דנו רבים וטובים. ראה למשל מאמר של הרב מרדכי הוכמן [העגל והחולדות של רבי](#) באתר ישיבה.

¹⁰ ואנו נסיף את "ויזכור אלהים את אברהם" (בראשית יט כט), הרביעי שבתורה, אחרי הפיכת סדום. לעניינינו, אחרי כל הסיפורים היפים הנ"ל חוזר המדרש לחיבור של "טוב ה' לכל ורחמיו על כל מעשיו" עם זכירת נח. דרשתו של ר' שמואל בר נחמן מציפה את

מסכת בבא מציעא דף פה עמוד א¹¹

ואותו העגל שהיו מוליכים אותו לשחיטה, הלך העגל ותלה את ראשו בכנף בגדו של רבי ובכה. אמר לו: לך, לכך נוצרת. אמרו: ¹² הואיל ולא ריחם – יבואו עליו ייסורים. ועל ידי מעשה הלכו – יום אחד הייתה שפחתו של רבי מטאטאה את הבית. היו שם בני חולדה והייתה מטאטאה אותם. אמר לה: הניחי אותם, כתיב: "ורחמיו על כל מעשיו". אמרו: הואיל ומרחם – נרחם עליו.¹³

מדרש תנחומא פרשת נח סימן ו

"ויזכור אלהים את נח" ... בנוהג שבעולם המלך מכבד אוהבו בכסף וזהב ובגדים ומְעַשְׂרוֹ, נכנס לספינה עומד עליו סער גדול מאבד את נפשו וממונו לפי שאין יכול המלך לשמרו מן הים ומן הלסטין ... אדם נכנס בספינה עמד עליו סער אם יש עמו בהמה וכלים מזרקן לים ומקיימין את האדם שאין מרחמין על הבהמה וכלים כשם שמרחמין על האדם, אבל הקב"ה כשם שרחמיו על האדם כך רחמיו על הבהמה שנאמר: "ורחמיו על כל מעשיו" (תהלים קמה), וכן הוא אומר: "ויזכור אלהים את נח".¹⁴

פסיקתא רבתי (איש שלום) הוספה א פיסקא א - שור או כשב

דבר אחר: "שור או כשב או עז כי יולד" (ויקרא כב כז). זהו שאומר הכתוב: "טוב ה' לכל ורחמיו על כל מעשיו" (תהלים קמה ט) א"ר יהושע הכהן ברי נחמיה: ראית מימך שירדו גשמים על שדהו של פלוני שהוא צדיק ועל שדהו של פלוני שהוא רשע לאו? אלא זרחה השמש על ישראל שהם צדיקים ועל רשעים לאו? - מזריח ה' השמש על ישראל ועל האומות, הוי: "טוב ה' לכל וגוי".¹⁵

ורבנין אמרין: אדם רע לעבדיו וטוב לבהמתו, רע לבהמתו וטוב לעבדיו.¹⁶ אבל הקב"ה, כשם שרחמיו על האדם כן רחמיו על הבהמה.¹⁷ על האדם נאמר: "וביום השמיני ימול בשר ערלתו" (ויקרא יב ג) ובבהמה: "מיום השמיני והלאה ירצה לקרבן וגוי" (ויקרא כב כז) – "שור או כשב או עז כי יולד והיה שבעת ימים תחת אמו".¹⁸

הפרדוקס לכאורה של שימוש בשם הוויה, שהוא עפ"י חז"ל מידת הרחמים, בפסוקים שבסוף פרשת בראשית המציינים את רעת האדם, אכזבת הקב"ה מהתנהגות העולם שברא (בני האדם בפרט) ורצונו להביא מבול על העולם. מנגד, השימוש בשם אלהים שהוא מידת הדין, בסוף המבול ובשיקום העולם. תשובתו של ר' שמואל בר נחמן היא בבחינת: היא הנותנת. ראה מה עשו הרשעים שהפכו את מידת הרחמים לעשיית הדין; ומנגד, כוחם של הצדיקים שאדברא, הופכים את מידת הדין לעולם של רחמים. ואנו נחזור לנושא שלנו ונפליג מעבר לפרשת השבוע לתור אחרי שימושים נוספים בפסוק: "ורחמיו על כל מעשיו".

¹¹ סיפור רבי והעגל ובתו של רבי והשרץ, מצוי גם בתלמוד הבבלי עם מספר הבדלים מעניינים בהשוואה לגרסה בבראשית רבה ובירושלמי. הנוסח שלהלן הוא תרגום הגמרא לעברית בסיוע פירוש שטיינזלץ אך באחריותנו. מומלץ לעיין במקור.

¹² "אמר" – המְסַפֵּר בדומה למקהלה בספרות היוונית, או אולי אמרו "מן השמים".

¹³ ראה שם ההשוואה של ייסורי רבי יהודה הנשיא עם ייסורי ר' אלעזר בנו של ר' שמעון בר יוחאי, ביניהם היו יחסי אהבה וקנאה, שייסורי ר' אלעזר: "מאהבה באו ומאהבה הלכו" ואילו ייסוריו של רבי שצעקותיו על כאביו הגיעו עד יורדי הים: "על ידי מעשה באו ועל ידי מעשה הלכו". בסיפור המעשה כאן מודגש בכיו של העגל שהניח או חכך את ראשו בכנף בגדו של רבי ורבי לא ריחם עליו! אך המעשה השני כיפר על המעשה הראשון ומידה כנגד מידה. רחמי רבי על השרצים (החולדות) שבבית הם שגאלו אותו מייסוריו ולא הנחת ידו של רבי חייא על שיניו של רבי, כמסופר בבראשית רבה בהמשך המדרש שהבאנו למעלה. (יש גם הבדל בין הבבלי לירושלמי (ובראשית רבה) ממה בדיוק סבל רבי. עפ"י הירושלמי ובראשית רבה – מכאב שיניים. עפ"י הבבלי רבי סבל מחולי פנימי באגן הבטן, ראה בגמרא בבא מציעא שם). ואפרופו השרצים שהזכרנו, ראה שירת השרצים באוצר מדרשים (אייזנשטיין) ערך שירה: "שיר לשרצים ... צפרדע מה היא אומרת: ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד. נחש מה הוא אומר: סומך ה' לכל הנופלים וזוקף לכל הכפופים. עקרב מה הוא אומר: טוב ה' לכל ורחמיו על כל מעשיו. חולדה מה היא אומרת: כל הנשמה תהלל יה הללויה וכו'".

¹⁴ גם מדרש זה מקשר את "ורחמיו על כל מעשיו" עם פרשתנו, עם הפסוק הפותח את פרק ח בפרשתנו שיש לקרוא אותו במלואו ולא בקיצור המובא בגוף המדרש: "ויזכר אלהים את נח ואת כל החיה ואת כל הבהמה אשר אֶשֶׁר אִתּוֹ בַּתְּבַה וכו'" - הדגש הוא על זכירת החיה והבהמה לצד זכירת האדם. בכך אנחנו מתקשרים למוטיב קרוב למוטיב שלנו והוא תשועת הבהמה והחיה לצד האדם, לעתים גם לפניו. ראה דברינו [אדם ובהמה תושיע ה'](#) בפרשה זו. ומאליה נשאלת השאלה: מדוע הרחמים והזכירה היו רק כעת לאחר ההרס הטוטלי של העולם ולא ערב המבול למנוע את המבול, מדוע לכתחילה בנה המלך הגדול מצור סביב העולם שברא (הערה 5 לעיל). זו שאלה נכבדה שבמקצת דנו בה בדברינו [אם אדם חטא בהמה במה חטאה](#) גם הם בפרשה זו ויש להוסיף ולדון בנושא נכבד זה בהזדמנות.

¹⁵ ראה פירוש אבן עזרא על הפסוק בתהלים קמה ט: "טוב ה' לכל - כל מלך לא יתכן להיותו טוב רק לאנשים מעט והשם לבדו טוב לכל. גם המלך לא יתכן לרחם רק על עבדיו הנאהבים והשם לבדו רחמיו על כל מעשיו". מקורות אלה מציגים גישה שניתן לכנותה 'אוניברסלית' עליה נרחיב להלן - "רחמיו על כל מעשיו" במובן הרחב של "מעשיו" וכפשוטו של פסוק.

¹⁶ יש אדם כזה ויש אדם כזה.

¹⁷ ראה חזקוני דברים כב י על המצווה לא תחרוש בשור ובחמור: "רחמיו של הקב"ה על כל מעשיו ואין כח החמור ככח השור".

¹⁸ מה שהיה נכון בשעת הריצוי ושיקום העולם לאחר המבול, נכון גם בחיי יום-יום. ראה אוצר מדרשים (אייזנשטיין) ערך יונה על יונה הנביא שנשלח לנינוה: "ויהי דבר ה' אל יונה בן אמיתי לאמר קום לך אל נינוה. יתברך וישתבח שמו של מלך מלכי המלכים הקב"ה שרחמיו מרובים על כל מעשיו, שבשעה ששגר יונה אל נינוה להתנבאות עליה לא נזדמן לו אלא במדת רחמים וכו'". ובנינוה כידוע היו רחמי הקב"ה על הבהמה כמו על האדם כפי שמסתיים הספר: "וְאֵינִי לֹא אֲחֹסֵם עַל נִינְוָה הַעִיר הַגְּדוֹלָה אֲשֶׁר יֵשׁ בָּהּ הַרְבֵּה מִשְׁתֵּים עֶשְׂרֵה רְבֹ אָדָם אֲשֶׁר לֹא יָדַע בֵּין יְמִינוֹ לְשִׁמְאָלוֹ וּבְהֶמָּה רָבָה". וזו הייתה מטרת מופת הקיקיון, כפירוש רד"ק יונה ד ו: "ועשה עמו אות זה להשכילו בגזרת ה' וכי רחמיו על כל מעשיו". ראה דברינו [אנשי נינוה](#) ביום הכיפורים (וראה גם הקשר המעניין בין ממלכת

ספרי במדבר פרשת פינחס פסקא קלג

"ותקרבנה בנות צלפחד", כיון ששמעו בנות צלפחד שהארץ מתחלקת לשבטים לזכרים ולא לנקבות, נתקבצו כולן זו על זו ליטול עצה. אמרו: לא כרחמי בשר ודם רחמי המקום. בשר ודם רחמיו על הזכרים יותר מן הנקבות. אבל מי שאמר והיה העולם אינו כן, אלא רחמיו על הזכרים ועל הנקבות רחמיו על הכל, שנאמר: "נותן לחם לכל בשר וגו'" (תהלים קלו כה), "נותן לבהמה לחמה וגו'" (שם קמז ט), ואומר: "טוב ה' לכל ורחמיו על כל מעשיו" (שם קמה ט).¹⁹

מדרש תנחומא פרשת נצבים סימן ב (מהדורה בובר סימן ה)

"ראשיכם שביטכם - אף על פי שמניתי לכם ראשים וזקנים ושוטרים כולכם שוין לפני, שנאמר: "וכל איש ישראל" ... ולא גדולים שבכם בלבד אלא אפילו "טפכם נשיכם וגרד", לכך נאמר: "כל איש ישראל". לפי שבשר ודם מרחם על הזכרים יותר מהנקבות והקב"ה אינו כן, כי רחמיו על כל מעשיו, על הזכרים ועל הנקבות ועל הצדיקים ועל הרשעים, שנאמר: "מחוטב עציך עד שואב מימך".²⁰

אוצר המדרשים (אייזנשטיין) ויושע עמודים 148-149

... ולפי שנעשה בו כל זאת ולא הכיר אותי אנו רוצים לטבעו בים הוא וכל חילו.²¹ מיד ענו כל פמליא של מעלה ואמרו: דין גדול יש לך להטביעם בים. כשראה עוזא כך,²² פתח ואמר: ריבון העולם, יודע אני שחייבים הם לך, אלא יהי רצון מלפניך שתתנהג עמהם במידת רחמים ורחם על מעשה ידיך כמו שכתוב: "ורחמיו על כל מעשיו". ובקש הקב"ה לרחם עליהם, עד שבא גבריאל ונטל דפוס של לבנים שהיו עושין ישראל במצרים והראה אותה לפני הקב"ה ואמר לפניו: ריבון העולמים, אומה ארורה שָׁפְזוּ עבודה קשה שֶׁעָבְדוּ בניך תרחם עליהם? וחזר הקב"ה מן מדת רחמים וישב עליהם בכסא דין וטבעם בים.²³

אשור והעיר נינוה ודור הפלגה המסופר בפרשתנו, מדרש ילמדנו ומדרש אגדה בובר בראשית נח י'א, המובאים בדברינו [אברהם ודור הפלגה ואנשי נינוה כנ"ל](#)). וכבר הרחבנו גם לדון בנושא רחמי הקב"ה על עולם החי בדברינו [כי יקרא קן ציפור לפניך](#) בפרשת כי תצא וכן [אותו ואת בנו](#) בפרשת אמור – מדרשים שאינם מהססים לעשות את גזרותיו של הקב"ה ומידותיו רחמים, בניגוד לדברי הגמרא בברכות לג ע"ב. (ראה גם דברינו [על מידות גזרות וטעמי המצוות](#) בפרשת כי תצא).

¹⁹ מאדם, הטבע ועולם החי, ומהחברה האנושית הכללית, צדיקים ורשעים, אל עם ישראל פנימה. בעיניי של היום תהיינה מי שתאמרנה מדוע צריכות הנשים לבוא בטיעון של רחמים לטענה צודקת (מן הדין). מעבר לשפיטה המוטעית של תקופת המקרא בעיניי של ימינו, הטענה של "ורחמיו על כל מעשיו" איננה טענה נחותה. היא טענה בסיסית של קיום הבריאה עפ"י דין שמקורה בבריאת העולם ("זכר ונקבה ברא אותם) ובשיקום העולם לאחר המבול. וכדרשת ר' שמואל בר נחמן בבראשית רבה לעיל על היפוך מידת הדין לרחמים. ראה שוב פירוש אבן עזרא על הפסוק בתהלים קמה ט: "טוב ה' לכל - כל מלך לא יתכן להיותו טוב רק לאנשים מעט והשם לבדו טוב לכל. גם המלך לא יתכן לרחם רק על עבדיו הנאהבים והשם לבדו רחמיו על כל מעשיו". וכל מעשיו וודאי כוללים את "עבדיו הנאהבים". לא בכדי נקרא הקב"ה רחמנא היינו המרחם. ובזוהר פרשת וישלח: "ברוך רחמנא דיהיב אורייתא לישראל". ואיך נתנה תורה? "כה תאמר לבית יעקב ותגד לבני ישראל – בית יעקב אלו הנשים" (שמות רבה כח ב). את כל זה השכילו להבין בנות צלפחד להן הקדשנו את דברינו [בנות צלפחד](#) בפרשת פנחס. ומהן למד משה להשתמש בפסוק: "ורחמיו על מעשיו" כשהוא נפרד מבני ישראל ערב מותו. ראה אוצר מדרשים (אייזנשטיין) ערך משה: "באותה שעה בכו ישראל במרר ואמרו לו: משה רבנו, אם אתה פורש ממנו מה יהא עלינו? השיב להם: בני, כל אותן הימים היה הקב"ה עמכם, אף עכשיו הוא יהיה עמכם. שמא תאמרו כל אותן הנסים והנפלאות שנעשו לכם על ידי בשבילי נעשו? לא עשה אלא בשביל רחמיו של הקב"ה, שנאמר: טוב ה' לכל ורחמיו על כל מעשיו, כל מה שעשה בשביל כבודו עשה, אם תבטחו בו באמת הוא יעשה כל רצונכם". ובדורנו שזכה לנשים למדניות ניתן לומר על משקל "ורחמיו על כל מעשיו" – ותורתו בפי כל יצוריו.

²⁰ והוא כולל שם גם כנענים שבאו להסתפח לעם ישראל בימי משה כפי שבאו הגבעונים בימי יהושע. ראה דברינו [הגבעונים](#) בפרשת ניצבים. מדרש זה מחזיר אותנו לגישה 'האוניברסלית' שכבר ראינו במדרש פסיקתא רבתי ובפירוש אבן עזרא לעיל. "ורחמיו על כל מעשיו" - כפי שהיו עם חידוש החיים אחר המבול ואולי גם ברגע בריאת העולם. לגישה רחבה זו ניתן לצרף מדרשים נוספים כגון מדרש תנחומא פרשת נח סימן יג על כנען שקולל להיות עבד על מה שעשה לנח: "ואעפ"כ חזר הקב"ה ורחם עליו שרחמיו על כל מעשיו, אמר הקב"ה: הואיל ונמכר עצמו לעבדות יצא בעין שראה ובפה שהגיד בדין הוא שיצא לחרות בשן ובעין וכו'". ומכאן שחרור עבדים עברים ביוכל גם אם נרצעו: "ואלו כולם יהיו חפושים בשנת יובל בוודי ורחמיו על כל מעשיו באין שיעור". לעומתם, יש לא מעט מדרשים 'פרטיקולריים' שמגבילים את הטוב והרחמים רק לעם ישראל. ראה למשל מדרש תנחומא (בובר) פרשת מצורע סימן יא שממש מכופף את הפסוק ש"מעשיו" הם רק עם ישראל: "אך טוב לישראל [אלהים], יכול לכל? תלמוד לומר: לברי לבב (תהלים עג א) ... כיוצא בדבר אתה אומר: טוב לה' לכל (תהלים קמה ט), יכול לכל? תלמוד לומר: ורחמיו על כל מעשיו". ראה גם פסיקתא זוטרותא (לקח טוב) בראשית הקדמה, שממש מתנגש עם המשל של פסיקתא רבתי לעיל על הגשם שיועד והשמש שזורחת לכולם: "כתוב טוב ה' לכל ורחמיו על כל מעשיו (שם קמה ט), יכול לכל? תלמוד לומר לברי לבב (שם עג א), משל למלך בשר ודם שהיה לו פרדס, כשהוא משקה, משקה את הכל, וכשהוא עודר, אינו עודר אלא לטובים שבהם. כך בעולם הזה טוב ה' לכל, אבל לעתיד לבוא, אך טוב לישראל אלהים לברי לבב (שם)". האם צוק העתים הכריע את הכף להסתגרות? על כך במדרש הבא.

²¹ כך טוען הקב"ה בדיון בפמליה של מעלה רגע לפני הטבעת המצרים בים סוף. ראה דברינו [מעשה ידי טובעים בים](#) בשביעי של פסח שם הבאנו מדרש זה בהרחבה.

²² הוא השר של מצרים בפמליה של מעלה, בה יש שר לכל אומה.

²³ עוזא שר מצרים טוען לרחמיו על כל מעשיו, בגישה האוניברסלית, והקב"ה, למרות כל טיעוניו מקודם בגנות המצרים שכפרו בטובה שעשה להם יוסף ובאשמת פרעה שכפר ב"אלוהי העברים" שאמר לו משה, מוכן לשקול מחדש את הטבעת המצרים בים. בא גבריאל ומציג את "דפוס הלבנים" של שעבוד מצרים (בו עפ"י המדרשים שקעו המצרים את תינוקות ישראל, ראה דברינו [לבנת הספיר](#) בפרשת משפטים). בלשונו היום היינו אומרים שטענת גבריאל היא שבכל הכבוד לגישה הרחבה והאוניברסלית של "רחמיו" על כל

ברכות דף ז עמוד א²⁴

אותו מין שהיה בשכנותו של רבי יהושע בן לוי, והיה מצער אותו הרבה בקראי.²⁵ יום אחד לקח (ר' יהושע בן לוי) תרנגול והעמידו בין רגלי המיטה (שהיה יושב עליה) ועיין בו, סבר: כאשר תבוא אותה שעה (של זעם) אקללנו. כשבאה אותה שעה נרדם. אמר: שמע מיניה לאו אורח ארעא למעבד הכי (לא דרך העולם לעשות כך). "ורחמיו על כל מעשיו" כתיב.²⁶

תלמוד ירושלמי מסכת חגיגה פרק ב הלכה א²⁷

באותה שעה בכה אלישע ונפטר ומת והיה רבי מאיר שמח בלבו ואומר: דומה שמתוך תשובה נפטר רבי. משקברו אותו ירדה האש מן השמים ושרפה את קברו. באו ואמרו לר' מאיר: קבר רבך נשרף. יצא ומצא שהאש שורפת. מה עשה? פרש טליתו על הקבר, אמר: "ליני הלילה וגו' " (רות ג יג) - ליני בעולם הזה שדומה ללילה "והיה בבוקר" - זה העולם הבא שכולו בוקר. "אם יגאלך טוב יגאל" - זה הקב"ה שהוא טוב, דכתיב ביה: "טוב ה' לכל ורחמיו על כל מעשיו". "ואם לא יחפוץ לגאלך וגאלתיך אנכי חי ה' " - וכבתה האש.²⁸

פרקי דרבי אליעזר (היגר) - "חורב" פרק ל

וקשר שתי ידיו ושתי רגליו ועקדו על גבי המזבח ואמץ את שתי זרועותיו ואת שתי ארכובותיו עליו וערך את האש ואת העצים ושלח ידו ולקח את המאכלת וככהן גדול הגיש את מנחתו ואת נסכו. והקב"ה יושב ורואה האב מעקיד בכל לבו והבן נעקד בכל לבו. ומלאכי השרת צועקים ובוכים, שנאמר: "הן אַרְאֵלְסָם צַעְקוּ חֲצָה מְלֶאכֵי שְׁלוֹם מִרְבְּקָיוֹן" (ישעיהו לג ז). ואמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה: ריבון כל העולמים, נקראת רחום וחנון מי שרחמיו על מעשיו, רחם על יצחק שהוא אדם ובן אדם ונעקד לפניך כבהמה: "אדם ובהמה תושיע ה' " ... ר' יהודה אומר: כיון שהגיע החרב על צוארו פרחו ויצאה נפשו של יצחק. וכיון שהשמיע קולו מבין הכרובים ואמר לו: "אל תשלח ידך", נפשו חזרה לגופו. וקם ועמד יצחק על רגליו וידע יצחק שכך המתים עתידים להחיות ופתח ואמר: "ברוך אתה ה' מחיה המתים".²⁹

מעשיו, יש גבול. יש קו אדום שדם רב מדי צבע אותו. "אל תהי צדיק הרבה ואל תתחכם" אומר קהלת (ז טז). גם הקב"ה שרחמיו על כל מעשיו כביכול כבול לנורמות מוסריות וכאשר חלק ממעשיו עושים עוולות קשות לחלק אחר של מעשיו, אין הוא יכול יותר להיות טוב ורחמן כפי שאולי מתחייב כבורא העולם. משהו משתבש בעולם והיוצר כביכול כבול לתוצאות מעשיו יצוריו לטוב ולרע.

²⁴ שוב נעיר שהנוסח שלהלן הוא תרגום הגמרא לעברית בסיוע פירוש שטיינזלץ אך באחריותנו. מומלץ לעיין במקור.

²⁵ כנראה נוצרי מזמנם שהיה מתווכח תדיר עם ר' יהושע בן לוי על פסוקי המקרא ופירושים.

²⁶ ראה שם שיש זמנים של 'עידנא דריתחא' בהם הקב"ה כביכול כועס, זה הזמן שבלעם ציפה לו על מנת שיקלל את בני ישראל ורגע זה לא אירע ולפיכך אמר: "מה אָקֵב לֹא קָבֵה אֶל וּמָה אָזְעֵם לֹא זָעֵם ה'" (במדבר כג ח). האמונה הייתה שניתן לצפות רגע זה בכרובות התרנגול שמאדימה. ר' יהושע חשב לנצל ידע זה על מנת לקלל מין שגר בשכנותו שהיה מצער אותו מאד. כשהגיעה השעה התנמנם ר' יהושע ופספס את הרגע. כשניעור הסיק מכך שמה שחשב לעשות אינו דבר הגון וחיבר את העניין לפסוק: "ורחמיו על כל מעשיו". ראה סיפור זה גם בגמרא עבודה זרה ד ע"א. כך או כך, הרי לנו "ורחמיו על כל מעשיו" לא רק לרשעים ומציקים סתם, כי אם גם למינים. כנגד זה עומדת ברכת המינים שבתפילה שמונה עשרה.

²⁷ סיפור אלישע בן אבויה המכונה "אחר" מופיע במספר מקורות: תלמוד בבלי חגיגה טו ע"ב, רות רבה ו ד, קהלת רבה ז א, מדרש משלי (בובר) פרשה ו סימן כב ועוד. לא באנו כאן לדון בסיפור מורכב זה, רק בקטע אחד של האש שעלתה מקברו של אלישע בן אבויה אחרי מותו. הנוסח שלהלן הוא תרגום הירושלמי לעברית בסיוע פירוש ידד נפש אך באחריותנו. מומלץ לעיין במקור.

²⁸ מכל המקורות הנ"ל, העדפנו מקור זה בו מופיע הפסוק: "ורחמיו על כל מעשיו". רבי מאיר שכה אהב את רבו אלישע בן אבויה ונשאר נאמן לו כל העת, מבקש ש'הטוב' יגאלנו לפחות לאחר מותו. ומי הוא "הטוב"? זה הקב"ה שרחמיו על כל מעשיו ויש בכוחו לשקם את העולם אחרי שהכעיסוהו כל הדורות הללו ויכול הוא לסלוח לצדיקים ולרשעים. גם לאלישע בן אבויה "שידע כוחי ומרד בך". אגב, סיפור זה מסופר במקבילה בתלמוד הבבלי, חגיגה טו ע"ב, באופן אחר לגמרי. במוותו של ר' מאיר החלה האש לבעור מעל קברו של אלישע בן אבויה משום שר' מאיר בחר שמוטב שרבו ידון בעולם האמת (ואח"כ יגיע למנוחה) מאשר שיישאר תלוי בין שני העולמות. האש פסקה מקברו של אלישע בן אבויה רק בדורו ובזכותו של ר' יוחנן שקבל על חכמי כל הדורות שלפניו: "חד הוי ביננא ולא מצינן לאצוליה?" - אחד היה בינינו והתקלקל ואין אנחנו יכולים להצילו? ועליו אמר הספדן שספד לרבי יוחנן: "אפילו שומר הפתח לא עמד לפניך רבינו". וחותם סיפור זה מדרש משלי (בובר) שחזור לנוסח הירושלמי: "ואם לא יחפוץ לגאלך וגאלתיך אנכי חי ה', כיון שהזכיר עליה שמו של הקב"ה נכבה האש, מכאן אמרו חכמים אשרי איש שהוא מעמיד תלמידים שמבקשים עליו רחמים".

²⁹ ראה גם ילקוט שמעוני תורה פרשת וירא שנראה שמתמצת את פרקי דרבי אליעזר: "והקב"ה רואה את האב מעקיד בכל לבו והבן נעקד בכל לבו ומלאכי השרת צועקים ובוכים ... מי שרחמיו על כל מעשיו רחם על יצחק שהוא אדם ובן אדם נעקד לפניך כבהמה אדם ובהמה תושיע ה' ". מדרשים אלה הם מהקשים במדרשי העקידה ומהנדירים שאומרים שאכן פרחו לרגע נשמתו של יצחק במהלך העקידה. מדרשים אלה ראויים לידון בנפרד בהקשר נושא העקידה, וכאן רק רצינו להראות איך הפסוק "ורחמיו על כל מעשיו" משמש מוטיב מרכזי בזעקת המלאכים על המעשה. אך מה שנמנע בעקידה, או חזר לתחיה, לא נמנע בחורבן הבית בעת שנבזרזאדן עורך את מסע ההרג שלו בירושלים בעקבות דמו התוסס של זכריה: "מיד הביא שמונים אלף פרחי כהונה ושחט עליו ולא נח. והיה הדם בוקע ועולה עד שהגיע לקברו של זכריה ... באותה שעה בא אותו רשע וזעק על דמא ואמר ליה: מה טב את ומה דמא דידך יתירא מדמי אילין? בעי את דניבד כל אומתך בגינה (מה טוב דמך מכל הדמים האלה? רוצה אתה שנאבד את כל אומתך?). באותה שעה נתמלא הקב"ה רחמים ואמר: ומה אם זה רשע בן רשע ואכזרי ועלה להחריב את ביתי נתמלא עליהם רחמים, אנכי שכתוב בי (שמות ל"ד) ה' ה' אל רחום וחנון וכתוב בי (תהלים קמ"ה) טוב ה' לכל ורחמיו על כל מעשיו על אחת כמה וכמה. באותה שעה רמז הקב"ה לאותו דם ונבלע במקומו". זה הנוסח בקהלת רבה ג טז ויש לו מקבילות רבות בגמרא גיטין טז ע"ב, איכה רבה פתיחתא כג

בתי מדרשות חלק ב אותיות דרבי עקיבא

אהיה אשר אהיה – אמר הקב"ה: במידת הטוב בראתי את העולם ובמידת הטוב אני מנהיגו ועתידני לחדשו במידת הטוב. ומנין שבמידת הטוב ברא את העולם? שנאמר: "טוב ה' לכל ורחמיו על כל מעשיו" (תהלים קמה ט). ומנין שבמידת הטוב מנהיגו? שנאמר: "טוב ה' למעוז ביום צרה" (נחום א ז). ומנין שבמידת הטוב עתיד לחדשו? שנאמר: "הטיבה ה' לטובים ולישרים בלבותם" (תהלים קכה ד).³⁰

שבת שלום

וגשמים בעיתם וכתיקונם³¹

מחלקי המים

³⁰ ועוד. דמו של זכריה נרגע בזכות "טוב ה' לכל ורחמיו על כל מעשיו", בדומה לאש מקברו של אלישע. אבל שלא כזעקת המלאכים אצל יצחק, הדם שנשפך על דמו התוסס של זכריה לא חזר לחיים. אולי לכן הקצין מדרש פרקי דרבי אליעזר וקישר את ההרג עם חזון תחיית המתים שהיא הנחמה שנותרה.

³⁰ המדרשים הקודמים מתחברים בהחלט לפרשת מבול ותוצאותיו הקשות, בפרט קהלת רבה על ההרג שבעקבות חורבן הבית ונפילת ירושלים בידי הבבלים. אך הבאנו מדרש זה על מנת לקיים מנהג חכמים לסיים תמיד בדבר טוב. מדרש זה קושר את "טוב ה' לכל ורחמיו על כל מעשיו" עם רגע הבריאה, לא עם השיקום לאחר המבול. מה שאולי נותן תקווה שהטוב והרחמים (במובנם הרחב כפי שהערנו על בנות צלפחד) מצויים בבריאה הראשית ולא נוספו כדבר חיצוני בעקבות המבול. אך גם מדרש זה מסכים שמהו מהטוב הזה נשחק בתולדות ומצוקות העתים והמאורעות ויש צורך לחדשו בעתיד. וגם אז הוא יינתן לטובים ולישרים שעושים טוב ונוקטים במידת הרחמים גם היום, גם בעולם שאיננו מושלם, ואינם מחכים לימות העתיד.

³¹ נחכה עוד קצת עד שאחינו בני בבל ושאר גלויות יחזרו בשלום לביתם (תענית פרק א משנה ג) ובז' בחשוון הקרוב נתחיל לשאול על הגשמים בברכת השנים: ותן טל ומטר. היו ראשונים (ריטב"א, רמב"ן ואחרים) שהציעו שכיוון שלאחר החורבן ששוב פסקו עולי רגלים, יש לשאול בארץ ישראל ממוצאי יום טוב האחרון (שמיני עצרת). אך לא כך התקבל להלכה, אולי גם בגלל חקלאי ארץ ישראל המאחרים באסיפות השדה האפילות, ויש להתמיד במנהג לשאול על הגשמים רק בשבעה בחשוון. ראה דברינו [בז' בחשוון שואלים על הגשמים](#). ראה עוד דפים [בטל ומטר](#). וגשמי החורף הראשונים טובים [לזית שייתן שמנו](#) הטוב להאיר ביתינו, לעדן גופנו ולטבל מאכלנו.